

Dicționarul limbii române și d. Philippide

Peste cîțiva ani era să avem un dicționar științific al limbii române.

Acest articol e scris pentru a arăta publicului român cauzele pentru care dicționarul limbii române îl vom avea mai tîrziu și pentru a face—din explicarea întîrzierii—cîteva constatări asupra spiritului publicului român din vremea de față.

Pentru a face dicționarul limbii române, se cere mai multe condiții: să cunoști perfect această limbă, să fi studiat în toate manifestările ei, în toate scrierile, de toate genurile, în scrierile vechi și în cele nouă, în producțiiile culte și cele populare; se cere să pricepi perfect această limbă, să te fi ocupat multă vreme cu structura ei; se cere să cunoști toate limbile străine, care au luat parte, ca elemente constitutive sau adventive la formarea limbii române, sau a căror cunoaștere te poate ajuta la priceperea acestei limbi; se cere să fi om de știință, să ai metodul care să te călăuzească fără greș în materialul așa de vast al limbii române; se cere să fi om de mare putere de muncă, de mare răbdare și, mai presus de toate, de mare obiectivitate, pentru a nu pune materialul limbii în slujba unor concepții aprioristice ale talei.

Se cere, adică, știință, muncă, uitare de sine.

Cunoașterea amănuntită a literaturii române (vezi *Introducere în istoria limbii și a literaturii române* de A. Philippide, publicată încă în 1888); priceperea adință a formelor și structurii limbii române (vezi *Gramatica* și mai ales partea sintactică, de A. Philippide); cunoașterea limbilor greacă, latină, slavonă, franceză, italiană, spaniolă, portugheză, provensală, germană, engleză, turcă, ungară,—a tuturor limbilor necesare pentru a pricepe perfect pe o nastră; posédarea unui metod științific de cercetare (vezi *Principii de istoria limbii* de A. Philippide); o extraordinară putere de muncă, fără vacanță, fără o zi liberă, o muncă de 10—12 ceasuri pe zi; un spirit de obiectivitate științifică: întrebuiatarea, ca material, de scrieri vechi, nouă, talentate, netalentate, din toate dialectele, literatură cultă, populară, arhaisme, provincialisme, neologisme, limbă poetică, științifică, oratorică, gazetăreasă, etc.... utilizarea cuvintelor și a pro-

portiei de cuvinte *asa cum a reeșit din operile consultate*, — toate acestea indicau pe d. Philippide ca pe singurul în stare să alcătuiască această mare și utilă operă de cultură.

De opt ani lucra d. Philippide la Dictionarul limbii romine, după însărcinarea Academiei, cind, în Maiu 1905, a fost nevoit să refuze continuarea mai departe sub auspiciile Academiei și să continue a lucra pe socoteala sa proprie.

Ce s'a întâmplat?

Dictionarul d-lui Philippide creștea — și va crește — din toată limba rominească, *asa cum este ea și nu din o limbă selectată* de D-sa.

Dar d. Philippide se angajase să isprăvească dictionarul în cinci ani și nu-l isprăvise nici în opt și mai avea nevoie încă de mulți ani!

E adevărat. D. Philippide, care nu mai făcuse dictionare, a crezut la început că timpul dat de Academie poate să coincidă cu timpul necesar creșterii dictionarului. S'a înșelat.

Cu toată munca sa de uriaș — *nimeni* nu muncește așa în țara asta! — muncă disciplinată, fără odihnă, fără nici odihnă varietății (d. Philippide nu face viersuri, nici critici, nici discursuri, nimic — așa că e neobișnuit?) n'a putut să isprăvească dictionarul. Să, doară, de ce vedea că trebuie vreme mai multă, de ce se inviersuna mai mult la lucru!

Limba aceasta rominească are o sumă de cuvinte, pe care, pentru a face dictionarul, trebuie să le cunoști pe toate și în toate înțelesurile lor. Pentru aceasta trebuie să cetești *numai de cît* atitea cărți cîte sunt necesare, pentru a întîlni toate cuvintelor în toate înțelesurile (și acestea sunt numai un ideal, care nici într'un caz nu poate fi ajuns). Apoi trebuie să scoți aceste cuvinte — cu fraza în care se găsesc și le dă înțelesul — în fișe, să aranjezi fișele după alfabet, după cuvinte, după înțelesurile cuvintului, după autori, după vechimea autorilor, apoi să faci dictionarul: să dai etimologia, definiția verbală, înțelesurile cuvintului, să ilustrezi cu exemple înțelesurile cuvintului, pentru ca cetitorul să cunoască, din dictionar, limba rominească așa cum este.

Așa creștea — și va crește — dictionarul, ceas cu ceas, zi cu zi, lună cu lună, an cu an. E ca și un product al naturii. Dacă pomul crește din pămînt, opera de știință crește din creer. Dacă n-ar fi *dictionar*, adică lucrare științifică asupra unui lucru obiectiv — limba — care are cutare întindere hotărâtă, ci creațiune subiectivă, ca poezia lirică, tot ar fi locul să vorbim de *creștere*, de devenire în timp. D. Maiorescu — unul din patronii academicici ai dictionarului — a arătat, făcind teoria „cercului strîmt al științei”, că ideile vin una după alta și, *chiar cind n-ar fi vorba de fapte, ci de gîndire numai*, pretenția de a face într-o zi ceea ce se face într-o lună ar fi pretenția de a porunci vremii să meargă mai înainte, sau mai repede, cum voit și se luă... Mi-aduc aminte de un prieten, care adesea mă ruga să-l aștept:

— Așteaptă-mă zece minute, că am o oră la pensionatul N.

Limba română e aşa, incit dicționarul nu putea să crească până la isprăvire de cit în atitia ani! Limba română e aşa, incit suma fișelor cu citații s'a ridicat până la cîteva sute de mil (revăzute și corectate, cu respectarea ortografiei și punctuației autorului, cu trimitiri, cu adnotația amănunțită a locului, etc.). Limba română e aşa, incit numărul paginilor de manuscris (de o jumătate de coală pagina) pentru cuvintele cu *a*, *ă*, *b*, *c*, și o parte din *d* (cît a redactat până în Maiu 1905 d. Philippide), s'a ridicat la 12,000,—douăsprezece mii de pagini, un teanc înalt de 1 metru și 25 centimetri!...

Acest popor român are, și el ca și altele, o limbă bogată; nu e meritul d-lui Philippide, dar nici vina sa....

Și adunarea acestui material (materialul s'a adunat tot, de la *a* până la *z*) și redactarea acestor 12,000 de pagini, s'a făcut în opt ani, cînd d-lui Hasdeu, pentru adunarea- fără obiectivitate—ă materialului, dacă l'o fi adunat tot, și pentru redactarea literelor *a*, *ă* și ceva din *b* (proportia: d. Philippide are dela *a* până la *ac* exclusiv 218 cuvinte¹, pe cînd d. Hasdeu are numai 77) i-au trebuit 12 ani!

Și, dacă în 12 ani d. Hasdeu a lucrat pe *a* și o părticică din *b*, atunci, presupunind că Etymologicum ar fi avut aceiasi cantitate de cuvinte ca și Dicționarul Philippide și știind că în cantitate *a*=*b*, iar *c*=*a*+*b* (după cum se constată din manuscrisul d-lui Philippide), atunci pentru a lucra pe *a*, *ă*, *b*, *c* și o părticică din *d*, adică o cantitate impătrită, d. Hasdeu ar fi avut nevoie de 48 de ani, adică un timp de șase ori mai mare de cît a avut nevoie d. Philippide. S-ar putea socoti cam la ce vrîstă ar fi isprăvit d. Hasdeu al său Etymologicum.... De sigur, la o vrîstă aşa de matusalemică, că nici elind omul va trăi cum visează Metchnicoff, nu o va putea ajunge....

Acestea sunt fapte.

Dar Academia îl soma mereu pe d. Philippide să isprăvească. — Recunoștea că muncește fără răgaz, dar îl învinuia... că n'are o baghetă magică să poruncească cuvintelor să se așeze singure pe hîrtie, în 24 de ceasuri!

Academia voia să aibă dicționarul la o dată fixă, Academia voia să aibă un «dicționar», oricum ar fi el, dar răpede-răpede. (Pe) Academie n'o interesa *valoarea* dicționarului (căci recunoștea marea valoare a operei și a omului care lucra), ci *termenul* isprăvirii:

— Să-mi dai dicționarul la cutare dată!

D. Philippide răspundeau cu argumente irefutabile, dar la urma urmei, Academia închidea:

— Ai dreptate, de sigur, dar să-mi dai dicționarul la cutare dată!

Dar isprăvirea unei opere de știință nu se poate grăbi de cît prin încordarea puterii de muncă a omului de știință și prin nimică alta. Si autorul dicționarului lucra de dimineață până noaptea, 365 de zile pe an. Dar opera de știință crește ca un

1). Aceste cuvinte s'au tipărit într-o broșură de Academia română, ca prubă.

organizm. Nu poți grăbi, dacă voie, creșterea organizmului; cel mult, îi poți îmbunătăți imprejurările în care se dezvoltă.

Atunci i s'a propus să rezumeze. I s'a dat chiar, ca exemplu pe Darwin care, în *Originea speciilor*, a rezumat observările sale făcute în 30 de ani. D. Philippide a observat că, pentru a rezuma, trebuie să ai ce rezuma. Că trebuia ca D-sa să adune întâi, adică să facă dictionarul, pentru ca apoi să fie rezumat. Că, tocmai, Darwin, după ce *30 de ani* a adunat, a putut să rezume, căci a avut din ce rezuma. Că nu poți rezuma din ceea ce nu este încă...

Atunci i s'a propus să scurteze—să scurteze limba românească, să facă nu dictionarul «limbii românești», ci dictionarul unei limbi scoasă din limba românească. Să se mărginească la o anumită limbă și, în această anumită limbă, să se mărginească la anumite înțelesuri.

Cu alte cuvinte, să dai lumii dictionarul unei părți—și aceea mutilită—ă limbii române și să-l întitulezi: «Dictionarul limbii române»—dacă nu chiar *Magnum Etymologicum Romaniae...*

Și, o paranteză: chiar dacă d. Philippide ar fi primit o asemenea propunere, de sigur «rușinoasă», vremea nu s-ar fi scuritat: d. Philippide, pentru a alege, din fișe, cuvintele cele *bune* și pentru a alege înțelesurile cele... care? să zicem cele mai bătătoare la ochi, trebuie să cerceze toate fișele, să le judece, să le compare, adică să piardă exact aceiași vreme,—căci scrierea exemplelor nu o facea D-sa, deci scrierea aceasta nu-l intirzia.

Revenim.

D. Philippide n'a voit să se preteze la asemenea metodă «științifică»—și bine a făcut acest om de știință, a făcut un bine mai mare, de cit s-ar crede, căci a dat un mare exemplu de respect pentru știință, de *cinste intelectuală*—și morală.

Acuma auzim că se pregătește un Dictionar pentru... Expoziție.

Am citit aceasta, dar credem că e o glumă.

E drept că d. dr. Istrati se face forte să dea gata clădirea unui oraș întreg, dar, vedetă, e mai greu cu dictionarul. Un oraș se poate clădi, dacă voită, și într-o săptămână. Cu mașinismul modern și cu vre-o cîteva milioane de lucrători, clădești un New-York în zece zile, dar o experiență de laborator, în care preparatul trebuie să stea 15 zile la căldură, cere, vedetă, un termen mai mare decât clădirea unui oraș încăpător pentru două milioane. Iar răsădirea, creșterea și fructificarea unui copacel de nuc, cere o vreme de patru ori mai mare de cit construirea tunelului Simplon. Uit' te, portul de la Constanța se va isprăvi, de sigur, înainte ca copacelii de pe bulevardul cutare din Constanța să fi devenit copaci mari.

Un dictionar, eșit din adunarea în timp a unui material prelucrat, în timp, de o inteligență, are nevoie, exact, de atită timp, cit timp este necesar... a aduna și prelucra materialul.

Se pare că, la un moment dat, Academia și-a dat samă de acest lucru și a propus d-lui Philippide să-i dea colaboratori și

cărți, așa ca să poată lucra două *echipe*: o echipă o parte din cuvinte, altă echipă altă parte. Aceasta deja era o mare concezie din partea d-lui Philippide: nu-i vorbă, toată lucrarea trebuia să treacă, în ultimul moment, sub ochii d-lui Philippide, dar, ori-cum, dictionarul ar fi fost rezultatul a două concepții, a două moduri de a vedea lucrurile, n'ar fi avut toată unitatea unui organizm.

Dar Academia s'a răzgindit apoi. A spus că n'are bani pentru altă echipă și alte cărți. (Auziți, Academia n'are bani!). Și a cerut d-lui Philippide «să îsprâvească» Dictionarul. Atunci d. Philippide a renunțat la sprijinul Academiei, s'a hotărît să facă dictionarul și fără «remunerăția» Academiei, a dat Academiei materialul adunat: era dreptul ei (d. Hasdeu n'a dat nimic d-lui Philippide)—și s'a pus, împreună cu vechii săi colaboratori și alți cîțiva noi, să stringă din nou materialul pentru o parte din *d* și restul literelor.

Aceasta va intirză cu doi-trei ani dictionarul. De aceea am spus, la inceputul articolului, că *era* să avem dictionarul mai degrabă, dar că-l vom avea mai tîrziu....

Și am mai spus că pricinile, pentru care d. Philippide n'a mai continuat să lucreze pe samsa Academiei dictionarul, sunt foarte caracteristice pentru starea de acum a culturii române—și pentru a scoate în relief cîteva particularități ale culturii noastre s'a scris mai cu samsă acest articol.

Pentru noi lucrurile spiritului încă n'au toată puterea realității. Pentru noi lucrurile abstrakte încă nu sint *reale*. Gindirea exprimată în limbă nu se măsură cu metrul ori cu kilogramul, prin urmare, pentru vulg, n'are *realitate*.

Gindirea rominească, intrupată în limbă, pe care d. Philippide o consemnează întărișă dată la noi, este însă, *există*, are o realitate. Această realitate trebuie s'o primești așa cum este, s'o cunoști toată,—ori s'o lași la o parte, dacă alte considerații nu-ți îngăduie să te ocupi cu ea. Să mă explic. Distanța și accidentele de teren sint o realitate pentru inginer, cu care el tratează, și inginerul, care va face o cale ferată, dacă nu va tinea în samsă toată realitatea, va face un traseu, pe care va deraia primul tren. Și nici unei Academii din lume nu-i va veni în minte să propună unui inginer..., să mai scurteze distanța, să nu ia în samsă dealurile și văile și... să-i îsprâvească traseul la cutare dată fixă,—desi, cum am mai spus, aici lucrul e *mai ușor*, pentru că se poate grăbi prin înmulțirea brațelor. Fiind că lucrurile concrete cad sub simțuri, se văd cu ochii și te lovești de ele, crezi îndată în realitatea lor. Și, de aceea, pe lîngă alte cauze, indeletnicirile cu materia concretă sint, la noi, cele mai serioase. E fapt că ingineria noastră e la innăltîmea celei europene: nu te poti juca cu ceea ce e material. *Materia* te silește s'o tratezi ca o realitate, altmintrelea.... deraiază trenul.

Și e fapt că stîntele spiritului la noi sint tratate încă cu totul cavaleresc, *ad libitum*. Aici nu ne mai silște materia pe noi; o siluim noi pe ea: Tae din limbă cutare grupă de cuvinte,

tae din cuvinte înțelesurile, *alege* o limbă rominească care se poate studia în cinci ani și nu va deraia nici un tren! — zi că aceea e «limba rominească»!

In lucrurile cu efecte materiale vădite am devenit serioși; în celealte, adesea, căutăm să ne înșelăm pe noi înșine, și cu o inimă toarte ușoară...

Iar starea psihică mai generală, care explică toate acestea... și altele, din care acestea pornesc, este însușirea noastră de a fi:

«Toți cu inimă ușoare, toți săgalnici și berbanti».

este graba noastră de a fi la înălțimea popoarelor din Apus, cu orice preț, chiar fără nici un... preț. Ne trebuie și nouă un dicționar—ca tuturor neamurilor... Să-l facem răpede. Punctul capital este să-l avem... dar cum? Iată o chestiune puțin interesantă!

Lipsa aceasta de *răbdare* e semnul caracteristic al unei stări innapoiate. Răbdarea este forță de inhibiție și se știe că cu căt un popor—ca și un individ—este pe o treaptă mai joasă de dezvoltare, cu atâtă are o forță inhibitorie mai neînsemnată. Disciplinarea voinei e un product al culturii. Și iată ce a patit d. Hasdeu. Nerăbdător de a-și vedea scrisul tipărit, d-șa publică dicționarul—D-șa îl zicea pompos *Etymologicum Magnunum Romaniae*, caracteristic și asta—in grabă, adică cum avea ceva redactat, sub formă de fascicole. Și așa, abia apucase să publice un volum, cănd pe de oparte *Addenda et Corrigenda* s'au și înființat, iar pe de alta a scăpat din vedere o mulțime de cuvinte. D. Hasdeu, în doisprezece ani, a scris numai litera *a* și *b* până la *bărbat*—și atîi văzut ce proporție e între numărul cuvintelor din dicționarul d-lui Philippide și acel din *Magnum* al d-lui Hasdeu.—Și de căt *Addenda*, *Corrigenda*, *Supplementa*, *Complementa*, nu-i mai bine să ai răbdare până la urmă? Dar e greu să ai răbdare! Și ce mirare era în țară că d. Philippide nu publică «măcar ceva»! Un domn, într'un acces de ironie, n'a declarat că ar fi fost gata să contribue cu ceva pentru publicarea măcar a unei fascicole?

In știință suntem încă în faza, în care era literatura acum 60 de ani! Graba, superficialitatea și nerăbdarea sunt semnele caracteristice ale culturii noastre științifice. Așa putea exprima ideea în două cuvinte: *ne place să trăim ușor*, să mergem pe linia rezistenței celei mai mici, care e, în totdeauna, cea mai ușoară,—făcindu-ne iluzia că *suntem mai departe*. Și, încă odată, numai natura inflexibilă, pe care dacă n'o stăpiniști te ucide, a putut pune o piedică acestui avint cam... oriental.

Și, fiind că toate lucrurile trebuie să vină la vremea lor, pentru a ocupa un loc în lume, D. Philippide, venit prea curind, n'avea ce căuta în cultura oficială a țării noastre,—și era fatal, absolutamente fatal, să se retragă în chilia sa de benedictin.

A, dacă d. Philippide ar fi fost însărcinat cu tăerea unui tunel! De sigur i s'ar fi lăsat exact timpul necesar pentru a-l

isprăvi și nimănuți nu i-ar fi trecut prin cap să i-l ceară să fie gata la cutare a lunei, *pentru* vre-o festivitate.... jubilară!

Și tot pentru a caracteriza starea spiritului nostru, trebuie să mai insistăm încă asupra altei lături a chestiei.

Un dicționar al limbii române—*un depositar al susținutului românesc intrupat în cuvinte*—este, de sigur, nu numai unul din cei mai însemnăți factori ai culturii noastre, ci mijlocul cel mai însemnat, dintre cele intelectuale, pentru naționalizarea, pentru *românizarea* acelei culturi. Dacă prin punerea literaturii populare la dispoziția pădurilor culte s'a făcut ceva, prin punerea întregii limbi, cu toate comorile susținutului român, la dispoziția a celor păuri, s'ar fi făcut și mai mult.

Ei bine, în țara aceasta sunt oameni care nu trăesc de căt pentru «nație», pentru «popor», pentru «românism», care luptă urieșește pentru limba românească. Acești oameni, care nu se poate zice că sunt scumpi la vorbă, o, nu, de loc, n'au găsit nici un cuvint de spus cu ocazia renunțării d-lui Philippide de a face dicționarul.

Marii pontifici ai românismului nu s'au ridicat nici pentru d. Philippide, nici în contra sa. Această chestie a dicționarului, pentru cine ține atât de mult la limbă și la românism, trebuia să fie interesantă. Luptătorii pentru românism erau datori să vorbească, să-l învinuiască ori să-l apere pe d. Philippide.

Și n'au făcut'o. Au tăcut. Chestia nu li s'a părut importantă, pentru că era prea serioasă pentru a-i pări importanță.

Un dicționar al limbii române era o *lucrare pentru românism*—și nouă ne place mai mult a pleda pentru românism, de căt a lucra.

Ati auzit vreodată, în acești opt ani, *un cuvînt* din partea d-lui Philippide pentru drepturile limbii române?

Și totuși, spuneți, a lucrat cineva pentru românism în acești opt ani din urmă de «românism» ca d. Philippide?

Tăcerea aceasta în privința celei mai însemnate opere de *românism*, în această perioadă de «românism», este încă unul din semnele caracteristice ale spiritului public din România.

Grammaticus.